

EL CANVI CLIMÀTIC NO ÉS IGUAL PER A TOTS

Contribucions des dels estudis feministes

Marta Rivera-Ferre

Els impactes del canvi climàtic no són homogenis per a totes les persones; no tots els grups socials es veuen afectats de la mateixa manera. Això és degut a l'existència d'una vulnerabilitat diferencial i contextual que amb molta freqüència està relacionada amb la desigualtat. En aquest sentit, el gènere és un eix clau de desigualtat relacionat amb altres sistemes de poder i marginació, que provoca diversos graus de vulnerabilitat i capacitat d'adaptació al canvi climàtic. Per tant, integrar una perspectiva de gènere en la investigació sobre el canvi climàtic pot ajudar-nos a examinar les estructures i relacions de poder. En aquest article s'aporten diversos exemples d'impactes diferencials del canvi climàtic i d'estudis feministes que visibilitzen les causes subjacents de la vulnerabilitat, així com la capacitat d'agència dels grups marginalitzats en la proposta d'alternatives.

Paraules clau: adaptació al canvi climàtic, maladaptació, investigació feminista, interseccionalitat, vulnerabilitat contextual.

El canvi climàtic és un fenomen antropogènic que té conseqüències que patim tant les persones com els ecosistemes. A tall d'exemple, el 80% dels processos ecològics que sostenen el funcionament dels ecosistemes i els serveis que s'hi associen ja es troben afectats pel canvi climàtic. Hi ha prop d'un milió d'espècies en perill d'extinció, i el canvi climàtic se suma a altres canvis antropogènics (com el canvi d'usos del sòl i els canvis demogràfics o socioeconòmics) per a amenaçar la nostra capacitat de viure en la Terra.

■ DIFERÈNCIES SOCIALS I CANVI CLIMÀTIC

Els impactes del canvi climàtic són variats i gens homogenis. Alguns afecten més uns grups socials que altres. Per exemple, les onades de calor colpegen amb més força les persones majors (Carter et al., 2014), mentre que les persones amb menors ingressos i més vulnerables pateixen més tant el canvi climàtic en general com els fenòmens meteorològics extrems. Pensem, per

exemple, que la pobresa, la pertinença a una minoria ètnica, l'edat, la discapacitat o el gènere van ser determinants en l'impacte de l'huracà Katrina sobre els diferents grups socials en 2005 (Laska i Morrow, 2006). Aquest impacte diferencial és degut a condicions estructurals a les nostres societats i requereix una anàlisi específica de les condicions de fons que fan que uns grups siguin més vulnerables que altres al mateix perill. En la literatura sobre vulnerabilitat, d'això se'n diu *vulnerabilitat contextual*. Aquesta analitza com afecta el canvi i la variabilitat climàtica a diferents estructures polítiques, institucionals, econòmiques i socials que interactuen de manera dinàmica amb les condicions contextuais. Eriksen et al. (2015) defensen que és necessari comprendre les dinàmiques socials de la vulnerabilitat per a poder abordar la naturalesa política del canvi climàtic. En la majoria dels casos, les diferències en vulnerabilitat al canvi climàtic estan relacionades amb la desigualtat. I és ací on els estudis de gènere i els estudis feministes resulten d'extrema rellevància. Per

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Rivera-Ferre, M. (2021). El canvi climàtic no és iguals per a tots: Contribucions des dels estudis feministes. *Metode Science Studies Journal*. <https://doi.org/10.7203/metode.12.20508>

exemple, l'ecologia política feminista estudia les causes subjacents de la desigualtat derivades de contextos històrics, polítics, econòmics, demogràfics i mediambientals i el paper de les pràctiques espacials i expressives per a construir una subjectivitat de gènere (Nightingale, 2011). En aquest sentit, el gènere és un eix essencial de la desigualtat social que interacciona amb altres sistemes de poder i marginació –incloent-hi el grup ètnic, la cultura, la classe socioeconòmica, la localització, la discapacitat, la sexualitat o l'edat– i provoca diversos graus de vulnerabilitat al canvi climàtic i la capacitat adaptativa. En resum, a través de l'anàlisi de gènere, examinem les estructures i relacions de poder; en el marc de la interseccionalitat, integrem el gènere en la investigació sobre el canvi climàtic per a reconèixer sistemes de poder superposats i interconnectats (Djouidi et al., 2016) que, en última instància, creen experiències desiguals de vulnerabilitat i adaptació al canvi climàtic.

La vulnerabilitat es compon de tres variables principals: *exposició* a un perill, en aquest cas el canvi climàtic; *sensibilitat*, és a dir, l'abast dels impactes, i *adaptació*, en referència a les respostes per a fer front i adaptar-se al perill i als seus impactes. Les diferències de gènere construïdes socialment, especialment la divisió sexual del treball i les tasques de cures assignades a les dones, afecten les tres variables. L'exposició a fenòmens meteorològics extrems difereix entre homes i dones en diferents territoris, la qual cosa comporta diversos patrons de mortalitat. En aquells llocs en els quals s'espera que els homes siguin valents i salven vides, això pot augmentar les seues taxes de mortalitat, com s'ha descrit en relació amb les inundacions a Vietnam (United Nations Viet Nam i Oxfam Viet Nam, 2009). Les normes socials també poden excloure les dones d'activitats com la natació, com ocorre a Bangladesh (Röhr, 2006). En altres llocs s'espera que elles es queden a casa durant les inundacions, com es va veure a Nicaragua (Bradshaw i Linneker, 2009). En aquests contextos, les dones són més vulnerables a les inundacions. La desigualtat de gènere també es manifesta en la separació de faenes per gènere i la feminització de les responsabilitats. Per exemple, mentre que les tasques productives tant dels homes com de les dones han augmentat a causa del canvi climàtic, els informes mostren que, habitualment, les dones són les úniques que també han augmentat les seues tasques reproductives (Vincent et al., 2014). Les majors càrregues d'aquest tipus provenen de les tasques de cures i

les activitats domèstiques que els són «assignades». La capacitat adaptativa també difereix, sobretot a causa de l'accés als recursos socials i mediambientals necessaris per a adaptar-se; en altres paraules, a causa de la desigualtat en l'accés a recursos de dret, establerts per institucions formals i informals.

En molts contextos, s'ha comprovat que les dones tenen pitjor accés que els homes a recursos financers, terra, educació, salut i altres drets bàsics. Altres impulsors de la desigualtat de gènere són el resultat de l'exclusió social dels processos de presa de

decisiones i els mercats laborals, que impedeix que les dones estiguen millor capacitades per a fer front i adaptar-se als impactes del canvi climàtic.

«Els impactes del canvi climàtic són variats i gens homogenis. Alguns afecten més uns grups socials que altres»



UN Women/Gaganjit Singh

És imperatiu que les polítiques i les accions d'adaptació consideren la perspectiva de gènere i es configuren com a accions transformadores, que no agreugen les càrregues de treball de les dones, ni reforcen els estereotips. En la imatge, participants de Libèria i Malawi en un curs de sis mesos d'enginyeria solar.

«Les intervencions basades en l'agroecologia que inclouen aspectes socials han demostrat que empoderen les dones i promouen la igualtat de gènere»



UN Women/Evelin Jatta Karmakar

L'enfocament de gènere s'ha començat a introduir recentment en la investigació sobre el canvi climàtic. Quan es desenvolupen accions d'adaptació al canvi climàtic és important considerar diferents categories analítiques, com el gènere, entre altres. En la imatge, una de les dones reconegudes en el Programa Women Climate Champions, que premia el lideratge de dones en l'acció climàtica, en els camps d'arròs de Bangladesh.

L'enfocament de gènere s'ha començat a introduir en la investigació sobre el canvi climàtic molt recentment. El quart informe d'avaluació de l'IPCC (AR4), publicat en 2007, a penes l'esmentava, i fins al cinquè informe (AR5) no es va realitzar una anàlisi de la vulnerabilitat contextual més profund amb perspectiva de gènere (Vincent et al., 2014). L'enfocament es va centrar principalment en les dones com a víctimes del canvi climàtic, especialment les dones del sud global, un enfocament habitual en la literatura del moment (Arora-Jonsson, 2011). En el cicle actual, per al sisè informe (AR6), l'anàlisi de gènere s'ha ampliat i generalitzat, tant en l'informe global com en els tres informes especials associats: l'informe sobre l'escalfament global d'1,5 °C (SR1.5), l'informe especial sobre els oceans (SROCC) i l'informe sobre el canvi climàtic i la terra (SRCCL). L'enfocament s'ha acostat a la interseccionalitat i s'hi presenta les dones i els grups marginats com a subjectes polítics amb capacitat d'agència. Sigui com sigui el marc interpretatiu, tots mostren la rellevància de l'anàlisi de

«L'agricultura de conservació i la gestió sostenible del sòl poden augmentar la mitjana d'hores de treball de les dones»

gènere per a revelar impactes que no s'havien avaluat fins ara, o quins són els obstacles que impedeixen que la gent els superi i que bloquegen el desenvolupament de polítiques i accions estratègiques amb mirada de gènere o, més aviat, que intenten canviar les arrels d'aquesta disparitat d'impactes i respostes (acció transformadora de gènere). En resum, ara l'evidència ens mostra que en desenvolupar accions d'adaptació al canvi climàtic és important considerar categories analítiques (com el gènere, l'estrat social, l'edat o el grup ètnic) que ajuden a explicar-ne les conseqüències socials desiguals, caracteritzar els grups socials marginats, comprendre la vulnerabilitat contextual i identificar les distintes opcions en llocs diferents.

■ **DONES I ADAPTACIÓ AL CANVI CLIMÀTIC**

Tenir en compte aquesta variabilitat contextual és molt rellevant per a desenvolupar polítiques i accions d'adaptació. Com van indicar Eriksen et al. (2015):

[...] tota acció d'adaptació influirà en les relacions socials, la governança i la distribució de recursos de qualsevol població o regió. Però no tots aquests canvis són desitjables per a tots. Sempre es discutirà si l'adaptació combat la injustícia social i les desigualtats fonamentals i com ho fa, i aquesta adaptació dependrà sempre de coneixements, autoritats i subjectivitats concretes. (Eriksen et al., 2015)

Tenint això en compte, és imperatiu que les polítiques i les accions d'adaptació, com a mínim, consideren la perspectiva de gènere i, preferiblement, es configuren com a accions transformadores. Les tecnologies, polítiques i programes que agreugen les càrregues de treball de les dones, reforcen els estereotips de gènere o no aconseguisquen reconèixer i valorar les contribu-

cions actuals de les dones poden acabar marginant-les encara més. A continuació es presenten alguns exemples d'adaptacions en l'agricultura, la silvicultura i l'ús del sòl, que de manera involuntària incrementen les desigualtats de gènere. És el cas de l'agricultura de conservació i la gestió sostenible del sòl, reconegudes com a opcions d'adaptació

sostenible que poden oferir sinergies amb la mitigació, poden augmentar la mitjana d'hores de treball de les dones (Wekesah et al., 2019). L'evidència mostra que, en alguns casos, les intervencions d'adaptació centrades en els cultius comercials per a augmentar el rendiment econòmic han acabat reduint la participació de

les dones en la presa de decisions de les llars en llocs on els cultius associats a elles són els de consum domèstic. En la conservació i restauració forestal, s'ha demostrat que, quan les normes REDD+¹ són massa restrictives i no tenen en compte els usos tradicionals de les comunitats locals, poden ser un obstacle per a les dones i les xiquetes que es dediquen a les activitats tradicionals als parcs nacionals. A vegades poden fins i tot arribar a ser castigades per això (Benjaminsen i Kaarhus, 2018). A més, el treball de les dones en els projectes de reforestació pot acabar subvencionant projectes de carboni –en principi, orientats a la disminució d'emissions de gasos d'efecte d'hivernacle– quan la incorporació de les dones als programes socials genera «tasques de dones» no remunerades que augmenten la seua càrrega de treball sense incrementar les seues oportunitats econòmiques (Gay-Antaki, 2016).

L'enfocament interseccional d'aquesta anàlisi fins i tot hi afegeix més complexitat. Unes polítiques benintencionades poden, malgrat tot, augmentar les diferències entre grups socials. Després d'una anàlisi senzilla de gènere, els programes REDD+ van observar que la recollida o manipulació dels productes forestals no fusters a Burkina Faso estaven, en la seua majoria, associats a les dones. Per tant, es van introduir aquests productes en les activitats de conservació del programa per a incrementar els seus ingressos econòmics. No obstant això, un enfocament interseccional va demostrar que els grups de dones amb menys recursos en quedaven exclosos; el seu accés als recursos no estava protegit per les institucions locals, per la qual cosa s'incrementaven les diferències entre les dones més riques i les més pobres (Westholm, 2016). De fet, és molt habitual que les persones amb menys recursos patisquen els impactes indirectes de les intervencions d'adaptació. Això és el que ocorre amb les barreres de protecció contra les inundacions, que poden desplaçar el perill cap a poblacions més pobres (Mustafa i Wrathall, 2011). Pitjor encara són els casos en què les adaptacions es dissenyen a propòsit per beneficiar els grups més rics. Un estudi a Bangladesh va revelar que les elits locals i alguns contribuents havien utilitzat els projectes d'adaptació com a instrument de pressió per a



UN Women/Joë Saude

La perspectiva de gènere també considera el coneixement, la participació i els drets i responsabilitats de les dones. En la imatge, dones a Katioua, a les illes Tristao de Guinea, dins d'un programa de cooperatives rurals en què les dones comparteixen idees i participen en decisions econòmiques importants que afecten la seua comunitat.

«És extremadament important comprendre els impactes redistributius de les polítiques i estratègies d'adaptació»

allunyar les poblacions vulnerables del seu mitjà de vida agrari (que es percebia com endarrerit) i conduir-les cap a llocs de treball urbans, més inestables (Paprocki, 2018). Aquest tipus de resultats es categoritzen com *maladaptacions*, intervencions que augmenten la vulnerabilitat, en lloc de disminuir-la, i soscaven o eliminen oportunitats futures d'adaptació i desenvolupament. En limitar implícitament el concepte d'adaptació a un procés polític «racional», es presenta les persones com a «receptores de l'adaptació», en lloc d'individus amb agència activa sobre el seu destí.

Però una perspectiva de gènere també considera el coneixement, la participació i els drets i responsabilitats de les dones. Amb aquest enfocament, les dones són agents actius que proporcionen solucions equitatives per al canvi climàtic (més enllà de l'estereotip de la dona «vulnerable») basades en l'adaptació transformadora i la creació d'accions d'empoderament. Per exemple, les dones de grups socialment desfavorits han participat en noves activitats de subsistència que desafien l'eco-

¹ REDD+ és un marc de treball creat per la Conferència de les Parts de la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic per a guiar les activitats del sector forestal. El seu objectiu és reduir les emissions de la deforestació i la degradació dels boscos i promoure la gestió forestal sostenible i la conservació i millora de les reserves de carbó forestals als països en vies de desenvolupament. És, per tant, un pla de pagament per serveis als ecosistemes. Vegeu <https://unfccc.int/topics/land-use/workstreams/redd/what-is-redd>



nomia de mercat i els rols tradicionals de gènere després de l'emigració dels homes adults de la comunitat (Djoudi i Brockhaus, 2011). Les intervencions basades en l'agroecologia que inclouen aspectes socials també han demostrat que empoderen les dones i promouen la igualtat de gènere tant en àrees rurals (Oliver, 2016) com en urbanes (Carvalho i Bógus, 2020). L'acció col·lectiva i l'agència de les dones en les llars agrícoles, incloent-hi les vídues, han aconseguit evitar el fracàs dels conreus, reduir la seua càrrega de treball, augmentar l'aportació nutricional i la gestió sostenible de l'aigua, i diversificar i augmentar els seus ingressos (Andersson i Gabrielsson, 2012).

■ CONCLUSIÓ

En resum, hem d'entendre i reconèixer que la vulnerabilitat i l'adaptació són processos sociopolítics. És extremadament important comprendre els impactes redistributius de les polítiques i estratègies d'adaptació, i encara ens queda molt per aprendre sobre això, especialment quan s'introdueixen diferents escales (de local a global) en l'anàlisi. Com ja van assenyalar Atteridge i Remling (2017): «No es tracta només d'una qüestió d'equitat; també —com altres han argumentat— pot presentar un risc per a l'estabilitat o resiliència sistèmica a escala global». Comprendre també com els processos deliberats de transformació aborden l'adaptació al canvi climàtic, així com el seu potencial transformador i empoderador, és essencial per a canviar les condicions estructurals actuals que ens impedeixen aconseguir una adaptació al canvi climàtic més igualitària i justa per a totes les persones i grups socials. En aquest context, els estudis feministes proporcionen eines conceptuals i metodològiques que poden contribuir a l'avanç del coneixement i aconseguir aquests objectius d'equitat. ☺

REFERÈNCIES

- Andersson, E., & Gabrielsson, S. (2012). 'Because of poverty, we had to come together': Collective action for improved food security in rural Kenya and Uganda. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 10(3), 245–262. <https://doi.org/10.1080/14735903.2012.666029>
- Arora-Jonsson, S. (2011). Virtue and vulnerability: Discourses on women, gender and climate change. *Global Environmental Change*, 21(2), 744–751. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.01.005>
- Atteridge, A., & Remling, E. (2017). Is adaptation reducing vulnerability or redistributing it? *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 9(1), e500. <https://doi.org/10.1002/wcc.500>
- Benjaminsen, G., & Kaarhus, R. (2018). Commodification of forest carbon: REDD+ and socially embedded forest practices in Zanzibar. *Geoforum*, 93, 48–56. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.04.021>
- Bradshaw, S., & Linneker, B. (2009). Gender perspectives on disaster reconstruction in Nicaragua: Reconstructing roles and relations? En E. Enarson, & D. P. G. Chakrabarti (Eds.), *Women, gender and disaster: Global issues and initiatives* (1a edició, p. 75–88). SAGE Publications Pvt. Ltd.
- Carter, T. R., Fronzek, S., Inkinen, A., Lahtinen, I., Lahtinen, M., Mela, H., O'Brien, K. L., Rosentrater, L. D., Ruuhela, R., Simonsson, L., & Terama, E. (2014). Characterising vulnerability of the elderly to climate change in the Nordic region. *Regional Environmental Change*, 16(1), 43–58. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0688-7>
- Carvalho, L. M. D., & Bógus, C. M. (2020). Gender and social justice in urban agriculture: The network of agroecological and peripheral female urban farmers from São Paulo. *Social Sciences*, 9(8), 127. <https://doi.org/10.3390/socsci9080127>
- Djoudi, H., & Brockhaus, M. (2011). Is adaptation to climate change gender neutral? Lessons from communities dependent on livestock and forests in northern Mali. *International Forestry Review*, 13(2), 123–135. <https://doi.org/10.1505/146554811797406606>
- Djoudi, H., Locatelli, B., Vaast, C., Asher, K., Brockhaus, M., & Basnett Sijapati, B. (2016). Beyond dichotomies: Gender and intersecting inequalities in climate change studies. *Ambio*, 45(S3), 248–262. <https://doi.org/10.1007/s13280-016-0825-2>
- Eriksen, S. H., Nightingale, A. J., & Eakin, H. (2015). Reframing adaptation: The political nature of climate change adaptation. *Global Environmental Change*, 35, 523–533. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.09.014>
- Gay-Antaki, M. (2016). "Now We Have Equality": A feminist political ecology analysis of carbon markets in Oaxaca, Mexico. *Journal of Latin American Geography*, 15(3), 49–66. <https://doi.org/10.1353/lag.2016.0030>
- Laska, S., & Morrow, B. H. (2006). Social vulnerabilities and hurricane Katrina: An unnatural disaster in New Orleans. *Marine Technology Society Journal*, 40(4), 16–26. <https://doi.org/10.4031/002533206787353123>
- Mustafa, D., & Wrathall, D. (2011). Indus basin floods of 2010: Sourcing of a Faustian bargain? *Water Alternatives*, 4(1), 72–85. <http://www.water-alternatives.org/index.php/volume4/v4issue1/127-a4-1-5/file>
- Nightingale, A. J. (2011). Bounding difference: Intersectionality and the material production of gender, caste, class and environment in Nepal. *Geoforum*, 42(2), 153–162. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.03.004>
- Oliver, B. (2016). "The Earth gives us so much": Agroecology and rural women's leadership in Uruguay. *Culture, Agriculture, Food and Environment*, 38(1), 38–47. <https://doi.org/10.1111/cuag.12064>
- Paprocki, K. (2018). Threatening dystopias: Development and adaptation regimes in Bangladesh. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(4), 955–973. <https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1406330>
- Röhr, U. (2006). Gender and climate change. *Tiempo*, 59, 3–7. https://www.preventionweb.net/files/9739_tiempos59low.pdf
- United Nations Viet Nam & Oxfam Viet Nam. (2009). *Responding to climate change in Vietnam. Opportunities for improving gender equality*. http://un.org.vn/index.php?option=com_docman&task=doc_details&gid=110&Itemid=266&lang=en
- Vincent, K. E., Tschakert, P., Barnett, J., Rivera-Ferre, M. G., & Woodward, A. (2014). Cross-chapter box on gender and climate change. En C. B. Field, V. R. Barros, D. J. Dokken, K. J. Mach, M. D. Mastrandrea, T. E. Bilir, M. Chatterjee, K. L. Ebi, Y. O. Estrada, R. C. Genova, B. Girma, E. S. Kissel, A. N. Levy, S. MacCracken, P. R. Mastrandrea, & L. L. White (Eds.), *Climate change 2014: Impacts, adaptation, and vulnerability. Part A: Global and sectoral aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (p. 105–107). Cambridge University Press.
- Wekesah, F. M., Mutua, E. N., & Izugbara, C. O. (2019). Gender and conservation agriculture in sub-Saharan Africa: A systematic review. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 17(1), 78–91. <https://doi.org/10.1080/14735903.2019.1567245>
- Westholm, L. (2016). Fruits from the forest and the fields: Forest conservation policies and intersecting social inequalities in Burkina Faso's REDD+ program. *International Forestry Review*, 18(4), 511–521. <https://doi.org/10.1505/146554816820127578>

MARTA RIVERA-FERRE. Professora de Recerca en INGENIO (CSIC-UPV), València (Espanya). Ha estat directora de la Càtedra d'Agroecologia i Sistemes Alimentaris de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya (UVic-UCC) entre 2014 i 2021. La seua experiència investigadora l'ha dotat d'un perfil multidisciplinari en l'anàlisi dels sistemes agroalimentaris. En els últims anys s'ha centrat en l'àmbit de la sociologia de l'agricultura i l'alimentació, i particularment en les interaccions entre agricultura, alimentació, societat i medi ambient, amb èmfasi en l'adaptació al canvi climàtic i la seguretat i sobirania alimentàries, així com en la funció social de l'agricultura i el paper de les dones des d'una perspectiva d'estudis feministes. ✉ mgrivfer@ingenio.upv.es